

Коновальчук І. М. Сфери конфліктної взаємодії батьків з дітьми молодшого шкільного віку /Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2010. – Вип. 37. – С.168-178.

УДК 159.92

І. М. Коновальчук

СФЕРИ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті виявлено причини конфліктів батьків та дітей молодшого шкільного віку. За результатами діагностики диференційовано сфери конфліктної взаємодії та проведено їх аналіз.

Ключові слова: *сфери конфліктної взаємодії, соціальна ситуація розвитку, навчальна діяльність, новоутворення в сфері свідомості та особистості, стиль батьківського виховання, конфліктна взаємодія.*

Постановка проблеми. У дослідженні причин конфліктів батьків та дітей необхідно виходити із розуміння їх взаємостосунків як цілісної системи, порушення якої негативно впливає на розвиток та соціалізацію особистості дитини.

Важливість дослідження проблеми конфліктів у рамках молодшого шкільного віку обумовлена тим, що вступ до школи суттєво змінює соціальну ситуацію розвитку дитини, додає нових суперечностей у її спілкуванні з оточуючими. Поява нових життєво важливих потреб та інтересів дитини, розширення кола її діяльності часто призводить до виникнення конфліктних ситуацій у взаємовідносинах з батьками. Конфлікт у батьківсько-дитячих відносинах віддзеркалює внутрішню суперечливість розвитку, зокрема протиріччя між рівнем соціальної й інтелектуальної компетентності дитини, її

мотивами, потребами, ціннісними орієнтаціями та рівнем вимог, усталеною системою спілкування і взаємодії, які склались у сім'ї.

У роботах вітчизняних та зарубіжних психологів Т. Архирєєвої, О. Бодальова, А. Варги, Т. Говорун, Е. Ейдемільера, О. Захарова, А. Лічко, О. Насонової, О. Співаковської, В. Століна, А. Адлера, А. Болдуїна, С. Броді, Д. Боумрінд, Т. Гордона, Х. Джайнотта, Е. Счеффера та ін. переконливо встановлена залежність розвитку особистості дитини від стилю виховання в сім'ї, типу батьківського ставлення до дитини, особливостей родинного спілкування, характеру подружніх стосунків, особистісних якостей батьків.

Разом з тим, проведений нами аналіз психологічної літератури змушує констатувати факт невизначеності сфер, в яких найчастіше виникають конфлікти між батьками і дітьми молодшого шкільного віку, що утруднює діагностику й формулювання їх причин з позиції потреб та інтересів дитини.

Тому, **мета нашої роботи** полягає у виявленні та аналізі сфер конфліктної взаємодії батьків з дітьми молодшого шкільного віку.

Теоретичною основою нашого дослідження є провідні положення культурно-історичної концепції Л. Виготського, в якій визначено підхід до системного аналізу явищ психічного розвитку дитини. Відповідно до нього характеристика будь-якого вікового етапу включає три взаємопов'язані складові: соціальну ситуацію розвитку дитини, типові види її діяльності та новоутворення у розвитку її свідомості й особистості [1, с. 248].

Конфліктна взаємодія розглядається як часткова суперечність між її учасниками, іноді й антагонізм позицій, що є наслідком розбіжностей їх цінностей, цілей, мотивів [2, с. 229].

До психологічних причин виникнення конфліктів у взаємодії батьків і дітей відносять: тип сімейних стосунків, деструктивність сімейного виховання, а саме розходження виховних позицій батьків, надмірна опіка та заборони в багатьох сферах життя дитини, непослідовні, завищені вимоги до дітей, часте застосування погроз, осудів тощо. Вікові кризи розглядають як фактор посилення конфліктності тому, що в ці періоди діти стають більш неслухняними,

примхливими, дратівливими й частіше вступають у суперечки з дорослими, особливо з батьками. Особистісні характеристики батьків (консервативний спосіб мислення, авторитарність суджень, ортодоксальність переконань, афективність, домінантність у відносинах тощо) також зумовлюють їх конфлікти з дітьми. З особливостей дітей, що сприяють виникненню конфліктної поведінки, зазвичай виділяють низьку успішність, акцентуації характеру, що породжують порушення правил поведінки, неслухняність, упертість, егоїзм тощо [3, с. 156].

При визначенні напрямків та завдань діагностики ми виходили із запропонованої О. Бодальовим і В. Століним схеми психодіагностики конфлікту: 1) виявлення зони конфлікту, 2) з'ясування змісту конфлікту, 3) визначення особливостей поведінки дитини в конфлікті [4].

На першому етапі нашої роботи ми звернулись до батьків учнів 1-4 класів з питанням: „Просимо Вас назвати причини, через які ви найчастіше конфліктуєте зі своєю дитиною?”. В опитуванні брали участь 56 батьків. Аналіз та систематизація результатів опитування дозволили виділити групи чинників, які батьки визначають як найбільш типові причини їх конфліктів з дітьми. Це дозволило диференціювати п'ять сфер конфліктної взаємодії батьків з молодшими школярами: 1) сфера розуміння батьками психологічного віку дитини та її вікових потреб (23,7 % відповідей батьків), 2) сфера відносин батьків і дітей (9,1 % відповідей), 3) сфера навчальної діяльності дитини (17,8 % відповідей), 4) сфера позанавчальної діяльності дитини (32,3 % відповідей), 5) сфера індивідуальних рис дитини (17 % відповідей).

Кожна з виділених сфер конфліктної взаємодії характеризується певними чинниками виникнення конфлікту, які обумовлені специфікою батьківсько-дитячих взаємовідносин, що визначаються особливостями соціальної ситуації розвитку дитини, змістом її провідної (навчальної) діяльності та рівнем розвитку свідомості й особистості.

1. Сфера розуміння батьками психологічного віку дитини та її вікових потреб. Психологічний вік визначається соціальною ситуацією розвитку, яка

відображає місце дитини в системі суспільних відносин, діяльність дитини та новоутворення в сфері свідомості та особистості [5, с. 59].

Початок шкільного навчання є принципово новою соціальною ситуацією розвитку особистості дитини, яка визначається системою її взаємовідносин із значущими дорослими: вчителями і батьками. Дитина починає усвідомлювати, що вона виконує суспільно-важливу діяльність – навчається, і її оцінюють оточуючі люди. Головним авторитетом для дитини стає вчитель, відносини з батьками наповнюються новим змістом. Невідповідність потреб дитини й вимог дорослих, які до того ж можуть бути різними, а то й суперечливими з позицій вчителя і батьків, може привести до виникнення конфлікту.

Нова соціальна ситуація розвитку молодшого школяра супроводжується віковою кризою, що пов'язано з системними якісними змінами в сфері його соціальних відносин, діяльності та свідомості. Форма, тривалість і гострота протікання кризи залежить від індивідуально-психологічних особливостей дитини, соціальних і мікросоціальних умов, особливостей виховання в сім'ї, педагогічної системи в цілому. Впертість, вередливість, імпульсивність, гіперактивність, підвищена потреба в увазі та інші властиві віковій кризі негативні поведінкові прояви загострюються у випадках ігнорування дорослими нових потреб дитини в сфері спілкування та діяльності і навпаки, пом'якшуються при правильному вихованні.

У процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організовувати навчальну діяльність, рефлексія. Ці новоутворення особистості засвідчують факт зростання внутрішнього опосередкування зовнішнього життя дитини цього віку: дитина усвідомлює зміни, що відбуваються з нею завдяки новій соціальній ролі учня, співвідносить самооцінку своїх досягнень з очікуваннями значущих для неї людей [6].

У молодшому шкільному віці починає формуватися самооцінка дитини, яка опосередковує її ставлення до себе, інтегрує досвід діяльності та спілкування з

іншими людьми. Самооцінка безпосередньо залежить від характеру оцінок, які дає дорослий дитині та її успіхам у різних видах діяльності.

До цієї сфери конфліктної взаємодії ми також відносимо розуміння батьками потреб, які характерні як для дошкільника, а саме потреби в активній ігровій діяльності (зі зміненим змістом гри), в русі, в зовнішніх враженнях, так і для молодшого школяра – пізнавальні потреби, необхідність у визнанні, в оцінці, схваленні та контролі дій з боку дорослих, потреби в спілкуванні з вчителем, однолітками, батьками, а також у збереженні здоров'я (зір, постава тощо) та подальшого розвитку організму дитини.

2. Сфера відносин батьків і дітей. Серед умов важливих для нормального психічного розвитку особистості дитини особливе значення має її міжособистісне спілкування з батьками. Специфіка дитячо-батьківських відносин полягає в їх сильній емоційній значущості як для дитини так і для дорослих. У наш час на соціально-психологічний стан сім'ї та характер батьківсько-дитячих відносин посилився вплив низки негативних тенденцій (соціально-економічних, демографічних, культурно-історичних). Ці чинники призводять до відхилень у взаємодії батьків з дітьми, породжують непорозуміння між ними, наслідком яких є виникнення конфліктної ситуації.

Труднощі у взаємовідносинах батьків і молодших школярів пов'язані зі зміною статусу „батьків дошкільників” на „батьків школярів”, з їх психологічною неготовністю до нової ролі, з протиріччями між віковими змінами у розвитку дитини й сталим, негнучким батьківським ставленням до неї. Нова позиція школяра сприяє розвитку самостійності дитини, що може призводити до неузгодженості між вимогами батьків та ініціативністю дитини. Стиль батьківського виховання як сукупність установок батьків, їх емоційне ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідні способи поводження з нею є узагальненою характеристикою сфери відносин батьків і дітей [7, с. 40].

3. Сфера навчальної діяльності дитини. Для молодшого шкільного віку навчальна діяльність стає провідною і її формування розпочинається з моменту вступу дитини до школи. Навчальна діяльність – це цілеспрямована діяльність

учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками [8, с. 61]. Навчання є обов'язковою діяльністю, до якої дорослі ставляться з особливою повагою. Д. Ельконін зазначав, що навчальна діяльність є суспільною за своїм змістом, суспільною за своїм сенсом, суспільною за своїм виконанням. Саме тому вона визначає зміст і характер взаємодії дитини зі значущими дорослими – батьками, вчителем. Фактором розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення дорослих до успішності, дисциплінованості, старанності дитини [8].

Навчання насичує все життя молодшого школяра та його стосунки з батьками, тому що вони перш за все цікавляться шкільними справами й навчальними успіхами дитини. Крім того, молодший школяр повинен дотримуватись чітко визначених правил шкільного життя незалежно від свого бажання: **кожен день приходити до школи, тихо сидіти на уроках, виконувати вказівки учителя, уважно його слухати, запам'ятовувати інформацію, яка не завжди цікава тощо.** Навчальна діяльність як сфера конфліктної взаємодії батьків та дітей молодшого шкільного віку проявляється в труднощах адаптації до умов шкільного життя, низькій успішності, психологічних проблемах (тривожності, недостатньому розвитку пізнавальних процесів, неадекватній самооцінці, невпевненості), незадовільній поведінці дитини в школі, у невмінні самостійно виконувати домашні завдання, несформованості мотивації до навчання тощо.

До проблем, пов'язаних з навчанням у школі батьки також відносять новий режим дня, взаємостосунки з вчителем, зниження рухової активності, збільшення статичних навантажень, підвищення інтенсивності та екстенсивності розумової діяльності, стресові ситуації, оволодіння новими видами діяльності, зміну критеріїв оцінювання дітей.

4. Сфера позанавчальної діяльності дитини. Світ дитини поза школою починається вдома, де у звичних умовах дитина може зосередитись і зробити уроки, відпочити, погратися, подивитися телевізор, погуляти з домашнім улюбленцем. Це місце для відновлення сил втрачених за шкільний день.

Позанавчальне життя молодшого школяра не обмежується тільки домом; заняття в музичних школах, гуртках, спортивних секціях дають дитині можливість проявити себе в різних видах діяльності і разом з тим створюють додаткове навантаження.

Важливим для гармонійного розвитку молодшого школяра є залучення його до праці. Найчастіше нею є самообслуговування. За правильно організованих психолого-педагогічних умов дитина усвідомлює важливість відповідального ставлення до своїх обов'язків із самообслуговування, намагається бути чистою, охайною, підтримувати порядок у своїй кімнаті.

До причин конфліктів у сфері позанавчальної діяльності за результатами опитування ми відносимо: надмірне захоплення дітьми переглядом телепередач та комп'ютерними іграми, занепокоєння батьків, щодо недотримання дитиною режиму дня, суперечки дітей щодо самообслуговування та особистої гігієни, невиконання дітьми батьківських вимог, домашніх обов'язків, доручень тощо.

5. Сфера індивідуальних рис дитини. Батьки бажають бачити в дитині перш за все такі якості як старанність, працелюбність, доброзичливість, слухняність, дисциплінованість, самостійність, уважність. У той же час, батьки незадоволені проявами таких рис характеру дитини як: непосидючість, безвідповідальність, несамотійність, брехливість, агресивність, впертість, сварливість, лінь тощо.

В. Максакова, підкреслює залежність молодшого школяра від дорослого, що визначає засоби адаптації дитини, її стиль взаємостосунків з іншими. Саме залежність від дорослого часто робить дитину беззахисною і безсилою, а при наявності конфліктної ситуації спонукає дитину до агресії. Батьки при взаємодії з дитиною часто виходять з аналізу тільки її невдач, при цьому дитині відводиться пасивна роль, тому що саме вчитель і батьки оцінюють навчання і поведінку та визначають заохочення та покарання, а дитина змушена пасивно підкорятися ситуації. У результаті вона стає безвідповідальною, безініціативною і пасивною і не знає як їй виправитися [6].

Паралельно для виявлення типових ситуацій і сфер конфлікту ми досліджували позицію молодших школярів щодо причин невдоволення батьків їх поведінкою й успішністю.

Типові ситуації конфліктної взаємодії, які називають діти, відносяться до наступних сфер: 1) відносини батьків до дітей (незадовільна поведінка, погані слова, неслухняність, зіпсовані речі, надмірна самостійність у вчинках тощо) – 29,7 % опитаних дітей; 2) навчальна діяльність (низькі оцінки, завищений рівень очікувань батьків, неохайність, неуважність на уроках) – 27,3 % учнів; 3) позанавчальна діяльність (невиконання вимог щодо самообслуговування, допомоги батькам по господарству, обов'язків по догляду за молодшими дітьми, домашніми тваринами, недотримання режиму дня тощо) – 10,4 % опитаних дітей; 4) індивідуальні риси дитини (неуважність, розсіяність, неохайність, неорганізованість, нервовість, нестриманість, агресивність тощо) – 8,6 % учнів. Відсутність конфліктів (не сварять, не знаю) відзначили 24 % дітей.

Для уточнення інформації щодо типових причин конфліктної взаємодії батьків і молодших школярів ми опитали в якості експертів учителів початкових класів, звернувшись до них із запитанням: „З якими проблемами, щодо конфліктів з дітьми найчастіше до вас звертаються батьки?”.

Звернення батьків до педагогів також можна розділити за відповідними сферами. До сфери розуміння батьками психологічного віку дитини та її вікових потреб ми віднесли звернення батьків щодо рекомендацій психолого-педагогічної літератури з проблем виховання дитини, щодо невміння допомогти дитині, скарги на несправедливість, упередженість вчителя, його неуважність по відношенню до дитини (14 %). Сфера відносин батьків і дітей визначається проблемами виховання, застосування покарань, батьківських санкцій, питаннями щодо виховання самостійності, відповідальності, охайності, особливостей міжособистісних взаємин дітей з дорослими та однолітками, проблем поведінки (28 %). У сфері навчальної діяльності батьків тривожить відсутність у дітей інтересу до навчання, низька успішність учнів, способи та можливості у подоланні навчальних труднощів, замкнутість, неорганізованість, тривожність

дітей, відповідальність вчителя за успіхи дітей (35 %). Сфера позанавчальної діяльності дитини визначається труднощами батьків в організації домашньої праці дитини, режиму дня, дозування та змісту дозвілля, створення виховного мікросоціуму в сім'ї (12,5 %). У сфері індивідуальних рис дитини батьки звертаються за порадами щодо виправлення особистісних якостей дитини, несамотійності, гіперактивності, егоїзму, грубості, недисциплінованості, агресивності, безвідповідальності тощо (10,5 %). Учителі визначають залежність успішного навчання й особистісного розвитку молодшого школяра від рівня взаємовідносин батьків і дітей. Адаптація до школи, оволодіння новими формами соціальної поведінки в значній мірі можуть стимулюватися або гальмуватися стосунками в сім'ї між дитиною і дорослими.

Висновки. Отже, опитування батьків, молодших школярів та педагогів дозволило диференціювати сфери та виділити типові причини та конфліктної взаємодії батьків з дітьми молодшого шкільного віку.

Основними причинами нерозуміння батьками психологічного віку дитини є неврахування вікових потреб молодших школярів, емоційних і фізичних можливостей, невідповідність вимог й очікувань дорослих можливостям і потребам дитини, загострення негативних поведінкових проявів властивих віковій кризі.

У сфері відношення батьків до дітей провідними чинниками конфліктності виступає невідповідний стиль батьківського виховання, розбіжність виховних позицій батьків, сімейні стереотипи поведінки, прояви негативних особистісних якостей батьків у стосунках з дітьми (тривожність, принциповість, недовіра, суворість, роздратованість) та їх проекція на дітей, виховний мікросоціум сім'ї, залежність дитини від батьків, авторитарність у взаємодії з дітьми.

Навчальна діяльність як сфера конфліктної взаємодії батьків і дітей обумовлена низькою успішністю учнів, несформованістю мотивації навчання, що поєднується з високим рівнем домагань батьків, із заниженою оцінкою дорослими навчальних досягнень дітей, їх перевантаженням. Батьки не завжди можуть

допомогти дитини у вирішенні проблем пов'язаних з адаптацією до школи, спілкуванні з вчителем, налагодженні міжособистісних стосунків з однолітками.

У позанавчальній діяльності конфліктні ситуації пов'язані з організацією режиму дня, дозвілля, відпочинку, самообслуговування, виконання домашніх обов'язків, вибору гуртків, спортивних секцій.

У сфері індивідуальних рис дитини типовими причинами конфліктності визначено незадоволення батьками особистісними якостями характеру дитини.

Визначення причин і диференціація сфер конфліктної взаємодії дозволяє конкретизувати перспективи подальших досліджень, які полягають у розробці і апробації діагностичних методик для виявлення особливостей виникнення та ескалації конфліктів батьків з дітьми молодшого шкільного віку.

Список літератури

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Под ред. Д. Б. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
3. Нагаєв В. М. Конфліктологія: курс лекцій (модуль варіант): Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 198 с.
4. Столин В. В., Соколова Е. Т., Варга А. Я. Психология развития ребенка и взаимоотношений родителей и детей как теоретическая основа консультативной практики // Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – М., 1989. – С. 16-37.
5. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Максакова В. И. Организация воспитания младших школьников: Метод. пособие для учителя. – М.: Просвещение, 2003. – 254 с.
7. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.

8. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 306 с.

І. М. Коновальчук. Сфери конфліктної взаємодії батьків з дітьми молодшого шкільного віку

У статті виявлено причини конфліктів батьків та дітей молодшого шкільного віку. За результатами діагностики диференційовано сфери конфліктної взаємодії та проведено їх аналіз.

Ключові слова: сфери конфліктної взаємодії, соціальна ситуація розвитку, навчальна діяльність, новоутворення в сфері свідомості та особистості, стиль батьківського виховання, конфліктна взаємодія.

И. М. Коновальчук. Сферы конфликтного взаимодействия родителей с детьми младшего школьного возраста

В статье выявлено причины конфликтов родителей и детей младшего школьного возраста. За результатами диагностики дифференцировано сферы конфликтного взаимодействия и проведено их анализ.

Ключевые слова: сферы конфликтного взаимодействия, социальная ситуация развития, учебная деятельность, новообразования в сфере сознания и личности, стиль родительского воспитания, конфликтное взаимодействие.

I.M. Konovalchuk Spheres of conflict cooperation between the parents and young learners.

The article reveals reasons of conflicts between parents and young learners. According to the diagnostics results the spheres of conflict cooperation are differentiated and analyzed.

Key words: social situation of development, learning activity, new formations in the sphere of conscience and personality, style of parental upbringing, age crisis, spheres of conflict cooperation, conflict cooperation.

